

**НЕПРЕКИДНО ВЕЛИКО ИНТЕРЕСОВАЊЕ
ЈАВНОСТИ ЗА ДР ЛАЗУ К. ЛАЗАРЕВИЋА,
КЊИЖЕВНИКА, ЛЕКАРА
– НАУЧНИКА И ХУМАНИСТУ. ЗАШТО?**

Академик Владимир Кањух
Српска академија наука и уметности

Сведоци смо непрекидног великог интересовања наше културне и медицинске јавности за др Лазу К. Лазаревића (ЛКЛ), уз редовно обележавање свих његових годишњица рођења и смрти, иако је живео у 19. веку (1851–1890).

У том смислу, на недавном Научном скупу СЛД, Одељење медицинских наука САНУ и Фонда за хуману старост „Др Лаза К. Лазаревић“ поводом 160 година од рођења: „Др Лаза К. Лазаревић – Живот и дело“, Београд, САНУ, 2. новембар 2011. [1] поново је анализиран његов живот и дело, време и средина у којој је живео и стварао, уз продубљавање многих претходних закључака и осветљавање нових карактеристичних детаља. Такође, 2011, Пошта Србије је пустила у промет прву марку посвећену ЛКЛ, тј. филателистичку „максимум карту“: марка и поштански жиг првог дана пуштања у промет (13. мај 2011) и разгледница или коверат писма.

О ЛКЛ су писали многи књижевници, књижевни критичари, историчари књижевности („потреба поновног читања ЛКЛ“) али и многобројни лекари. Писац ових редова има 12 библиографских јединица о ЛКЛ [2-13] и, при томе, није неки посебан изузетак. Радио [12], ТВ [13] и дневна штампа су увек пратили обележавања свих његових годишњица рођења и смрти. Влахо Буковац му је направио портрет 1882. [5]. У Шапцу се сваке године одржавају „Лазини дани“ [14], награђују најбоље необјављене савремене српске приповетке а академик Добрица Ћосић је 1990. открио споменик ЛКЛ [15], Изложба о ЛКЛ у Библиотеци Матице Српске 2001, итд.

Зашто постоји ово очигледно непрекидно велико интересовање за ЛКЛ?

По нашем мишљењу, постоје четири добра разлога:

1. Харизма успешног књижевника, хуманисте и патриоте,
2. Бројни стручно-научни медицински радови, укључујући значајне научне доприносе светској медицини,
3. Посебан породично-друштвени амбијент у коме је ЛКЛ живео и стварао, и
4. „Жал за Лазом – националним идеалом“.

1. Харизма успешног књижевника, хуманисте и патриоте

Упркос малом књижевном опусу: 9 приповедака: „Први пут с оцем на јутрење“, „Школска икона“, „У добри час хајдуци“, „На бунару“, „Вертер“, „Све ће то народ позлатити“, „Ветар“ [16], „Он зна све“ (Награда Српске краљевске академије од 150 дуката [17]) и „Швабица“ (коју је прву написао а штампана је постхумно после 7 година); 13 фрагмената; 110 писама породици; и преводи Дарвина, Чернишевског, Гогоља и Фарадеја, стекао је **харизму књижевника** – родоначелника српске реалистичке психолошке приповетке. Није био психијатар али је, очигледно, добро познавао психологију Срба, остваривши синтезу лекарске и књижевне професије [18]. Називали су га „Српски Тургењев“, уз додатак Лазе Костића да је „постављен Гогољем“. Јосиф Панчић (1814–1888), први председник Српске краљевске академије, када су га болесног посетили ЛКЛ и др Владан Ђорђевић, првом је саветовао „пишите више“ а другом „пишите спорије“!

Приповетке ЛКЛ су много пута прештамповане и превођене на стране језике. Приповетка „Први пут с оцем на јутрење“ је преведена још 1890. са руског на јерменски језик (а не на монголски [19], како су то Б. Димитријевић и З. Стефановић исправно указали).

ЛКЛ је као књижевник постао дописник Српске краљевске академије 23. јануара 1888, када и први наш школовани хирург др Владан Ђорђевић (1844–1930).

Уврштен је 1993. у листу 100 најзнаменитијих Срба [20] и 2005. – у Биографски лексикон „Познати српски лекари“ [21].

Велики **хуманизам** ЛКЛ дошао је до изражаја не само у његовим приповеткама већ и у његовом свакодневном стручном лекарском раду, односу према болесницима и сиротињи, коју је бесплатно лечио и чак јој куповао лекове (називали су га „сиротињска мајка“) [15, 22-26].

Патриотизам ЛКЛ се огледа у његовој жељи да из „великог света“ (Берлин) пренесе светску медицину у своју малу, заосталу Србију [27-32]. Био је учесник сва три рата која је Србија у његово

време водила. У неуспешном Првом српско-турском рату 1876. био је лекарски помоћник и успешно је организовао Болницу у Шапцу [33]. У успешном Другом српско-турском рату 1877–1878. био је санитарски поручник и лекар Шабачке резервне војске [33] али је ипак добио сабљу и пиштољ јер „Турци не знају шта је Црвени крст“. У катастрофалном, непотребном и несрећном рату Краља Милана – Српско-бугарском 1885, који је завршен поразом српске војске код Сливнице, био је резервни санитарски мајор и деловођа Санитарског одељења Врховне команде, успешно организовавши велику Војну резервну болницу у Нишу [33]. Бугари су датум ове своје победе узели за Дан армије. Због ових ратова прекидао је медицинске студије у Берлину и, на жалост, добио ишијалгију.

ЛКЛ је био лично честит и поштен, високог морала, осећао је радост живећи за друге и за давање. Говорио је немачки, руски и француски. Живео је и радио у једној лепој кући у Београду, Хиландарска 7, која је касније реконструисана са декорацијама фасаде у српско-византијском стилу. Из куће је, кроз баште, брзо долазио до своје Болнице Вароши и Округа београдског на Палилули у Видинској улици (данас улица Џорџа Вашингтона, где је сада седиште СЛД и његовог Музеја српске медицине), као и до зграде преко пута Болнице где је основао Геронтолошко одељење.

2. Бројни стручно-научни медицински радови, укључујући значајне научне доприносе светској медицини

Према, сматрам, најпотпунијој библиографији стручно-научних медицинских радова ЛКЛ, коју смо сачинили са Б. Павловићем, историчарем медицине [6], ЛКЛ је периоду од 1877. до 1890, тј. за 13 година, написао сам или у сарадњи 78 радова! При томе, што је посебно важно, публиковао је и извесна оригинална значајна научна запажања: „Лазаревићев знак код ишијаса“; први опис једног посебног, ретког случаја паркинсонизма у нас (В. Костић) и далековидо сагледавање организације здравствене заштите старих особа, тако да је постао пионир геријатрије у свету и у нас. Научно дело ЛКЛ је врхунско упркос субоптималних услова у којима је створено [34,35].

Стручно-научна вредност и форма 78 објављених радова [6]. Ради се о: докторској дисертацији „О деловању токсичних доза живе на зечеве“, одбрањеној у Берлину на немачком језику 8. марта 1879; најважнијем раду – који му је донео епоним „Лазаревићев знак“ у Српском архиву и на немачком у Бечу у часопису Allg. Wien

Med. Zeitung; и радовима у часописима: Српски архив, Новине српске и Народно здравље [36,37,3,5,6]. Радови се односе на 10 медицинских дисциплина [6].

Многи радови су штампани само у записницима састанака СЛД. То, међутим, не умањује њихову вредност јер је то била уобичајена пракса и на другим одговарајућим медицинским форумима у Лондону, Берлину, Бечу, Паризу и Санкт Петербургу. У то време, такође, на пример, неки радови нобеловца Ивана Павлова су, у ствари, били само забележена његова предавања у Санкт Петербургу. Будући да неки овако штампани радови нису имали наслов, већ у записнику СЛД само стоји: „... ЛКЛ извештава о ...“, одређивали смо сами (В. К. и Б. П.) наслов рада сходно садржају излагања [6].

„Лазаревићев знак код ишијаса“

Знак се састоји у **појави или појачавању бола у куку када болесник, лежећи на леђима, покушава да подигне оболелу ногу без савијања у колену**. Појава настаје због **истезања radix-а и n. ischiadicus-а**. ЛКЛ је на себи мерио истезање живца. Данас се сматра да је „Лазаревићев знак“ позитиван ако долази до појачавања бола при подизању ноге између 30⁰ и 70⁰ у односу на подлогу [38].

Описани знак код ишијаса, ЛКЛ је објавио под насловом **„Ischias postica Cotunnii. Један прилог за њену диференцијалну дијагнозу“** у Српском архиву за целокупно лекарство, издавач Српско лекарско друштво у Београду, Одељак први, Књига седма, у Београду у Државној штампарији 1880. Иначе, у његово време је било уобичајено да се ишијас назива Malum Cotunnii. У уводу рада, ЛКЛ, поред осталог, пише: „...импрегнао ми се један симптом, који је по мојему мишљењу патогномоничан, а који није нигде досад поменут, и ако сам га ја, чини ми се, тражио свуда, где бих га могао наћи, да га је ко пре мене опазио и забележио. Мислим да нисам похитао што хоћу да га публикујем, јер сам се уверио на ово неколико мојих посматрања, да је он сталан пратилац исхијаде...“.

Убрзо се поставило питање приоритета за „Знак код ишијаса“ [39-45]. Наиме, француски неуролог **Lasègue** (1816–1884) је још 1864. знао за овај тест али га није нигде описао! Наводно је помислио на овај тест када га је полицијски инспектор питао како да препозна симуланте бола у куку а гледао је супругу и зета како свирају на виолини, тј. фиксирао је натегнутост виолинских струна преко кобилице и гудало које их притиска [46]. Lasègue је, наиме, сматрао

да бол настаје **због притиска на n. ishiadicus** а не због истезања корена и живца.

Lasègue-ов ученик **J. J. Forst** описао је тест у својој докторској дисертацији 1881. (годину дана после ЛКЛ!), указујући да га је научио од Lasègue-а.

С друге стране, **ЛКЛ** је реферисао о тесту у СЛД (Записник 3. састанка 9. фебруара 1880. под бр. 25. Српски архив, Одељак први, Књ. VII (1880) стр. 7 и публиковао горе цитирани рад у Српском архиву 1880. Затим, публиковао је у Бечу превод оригиналног рада уз извесне допуне на немачки језик: *Ischias postica Cotunnii. Ein Beitrag zu deren Defferential – Diagnose, von Dr. L. K. Lazarević, Primararzt am kgl. serb. Allg. Krankenhaus in Belgrad.* – Allg. Wien Med. Zeitung, 1884; 37: 38.

Рад је прештампан у Српском архиву, 1952; 50 (11):1072 и у књизи М. Ненадовића „Др Лаза К. Лазаревић – Зборник публикованих радова“, Београд, 2011. [47].

Најбоље закључке о ауторском приоритету за „знак код ишијаса“ дали су Д. Димитријевић, професор неуропсихијатрије Медицинског факултета у Сарајеву [39-41] и амерички неуропатолог Robert Wartenberg [42-44]. Цитирамо га у оригиналу „The best known of all nerve stretching tests is the straight-leg-raising test, the so-called Lasègue sign. Historically he introduced this test, but he never described it. This was done by his pupil Forst in 1881. Earlier, in 1880., the test was described by the Serbian clinician Lazarević of Belgrade“. У српском преводу: „Најпознатији од свих тестова истезања нерава је тест подизања испружене ноге, тзв. Lasègue-ов знак. Историјски он је увео овај тест али га није описао. То је учинио његов ученик Forst 1881. Раније, 1880, тест је описао српски клиничар Лазаревић из Београда“.

Сматрамо, дакле, да наш **ЛКЛ има приоритет** што се тиче ауторства овог знака и, сходно томе, знак треба називати „**Лазаревићев знак**“.

После свега горе изложеног, својеврстан је куриозитет, који је изнела И. Радовановић у недељнику НИН (свет здравља) да је у **Смитовом папирусу** (најстарији медицински документ, писан око 1700. године п. н. е.) већ описан цитирани „знак код ишијаса“! [46].

ЛКЛ – као пионир светске и наше геријатрије

J. L. Nasher, њујоршки лекар, званично је признат као оснивач светске геријатрије 1909. Наиме, после једне посете старачким склоништима у Бечу, захтевао је од одговарајућег Медицинског

удружења да се геријатријски болесници издвоје из оквира интерне медицине и да се формирају посебна одељења за лечење старих [48,49].

Међутим, ЛКЛ је још 1881. издвојио старе болесне особе из постојећег Унутрашњег одељења Варошке болнице на Палилули, основавши и водивши „Одсек за лечење старца“ са 13 кревета у изнајмљеној згради занатлије Хаџи-Николића преко пута Болнице. Био је инспирисан идејама свог берлинског професора Хуферланда о „здовој старости“ изнетих у његовој књизи „Макробиотика – наука о продужењу живота“ и сматрао је да се „стари људи морају друкчије лечити“ [48,49,5].

Ове чињенице недвосмислено указују да је ЛКЛ пионир светске и наше геријатрије.

3. Посебан породично-друштвени амбијент у коме је ЛКЛ живео и стварао

ЛКЛ је завршио студије права у Великој школи у Београду 1871. Изгубио је стипендију Владе за студирање медицине у Паризу, јер је учествовао у штрајку великошколаца [15] али је, затим, ипак, изабран да студира медицину у Берлину (1872–1879). Његове студије у Берлину нису биле нимало лаке. Једном приликом пише својима: „Шест пуних месеци ја сам вечерао само хлеба и масла или кафу са колачима. Ишао сам исцепан, спавао сам у хладној соби – ништа не помаже. Што сам од уста уштедио то сам морао утрошити у хемијској лабораторији, у секционници или књижари“ [18]. Прекидао их је одлазећи као добровољац у ратове са Турском и Бугарском.

На студијама, писао је коментаре на маргинама књига из којих је учио. Тако, на пример, на маргини поглавља „Schlaf und Traum“ („Спавање и снови“), у вези с проблемом сна, написао је: „Мени се дешавало да у сну решим **паметно** какво питање или да скројим какав план ...“ [5]. Феномен је познат из историје науке јер је, на пример, руски научник Менделеев наводно видео у сну свој периодни систем хемијских елемената. ЛКЛ је од Немаца научио педантност, ревност и истинољубивост у лекарском послу.

У Берлину је, ЛКЛ имао романсу са лепом Аном Гутјар, будућом оперском певачицом, кћерком власнице пансиона у коме је становао и хранио се. ЛКЛ, због мајке, три сестре и патријархално – конзервативне српске средине, није реализовао своју љубав, тј. није се оженио Аном Гутјар и довео је у Србију. Није, дакле, учинио

оно што су учинили Вук Стефановић Караџић, савременик др Владан Ђорђевић, Војвода Мишић и други, који су се оженили Немацама и довели их у Србију. Постхумно му је штампана приповетка „Швабица“, која је и драматизована и игра се данас у Театру „Бојан Ступица“ у Београду.

ЛКЛ је био јако посвећен породици. Одржао је очев аманет да се брине о посесивној мајци – удовици и сестрама. Догодила му се „извикана“ и не баш најсрећнија женидба са Полексијом („Уби га прејака жена“ [17]), једном од шест кћери моћног председника Српске владе Николе Христића, који је имао дванаесторо деце. Христић је био поштен и није имао миразе за шест кћери [17]. Краљу Милану је као свој програм Владе био рекао: „Мој програм је да Ви заповедате, а ја да слушам“ [50,17]. Мајка ЛКЛ Јелка је била посебно огорчена овом женидбом („ни љубави, ни интереса“ и „узели су ми каквог сина“ [50]).

4. „Жал за Лазом – националним идеалом“

Свуда у свету па и у Србији, када неки изузетно успешан а добар човек умре млад, поготову ако су умирање и смрт били драматични (тешка болест, несрећа, атентат) долази до опште жалости становништва. Евентуални мањи греси покојника се праштају, а ствара се њихова харизма. Слично је било и са ЛКЛ.

Био је млад а већ увелико успешан и признат човек: књижевник, правник, лекар – научник, први српски неуролог, санитарски потпуковник, ратник, лични лекар Краља Милана Обреновића, дописник Српске краљевске академије. Имао је, на жалост, кратак живот од 1851. до 1890, тј. живео је свега 39 година.

Умирање је било драматично. Према његовим сестрама [50]: „Пљује крв, неиспражњена пљуваоница, лежи непресвучен, грчи се од зиме и једа“. Умро је од туберкулозе плућа. Типично за заражавање туберкулозом у породици – од четворо његове деце, два сина су му умрла од туберкулозног менингитиса.

Када је умро, његов шурак и пријатељ Љ. Христић је записао: „Нана му утури свећу у руку. Он погледа разрогаченим очима, на лицу му се указаше јаки болови, онда погледа још једном, сигурно разумеде у чему је ствар, насмеја се и умре“.

Окупали су „прост костур“, који се виђа у природњачким музејима у води зачињеној вином. И њоме су залили липу у башти... [18].

На **сахрани** ЛКЛ: „Плакало се не за Лазом већ за једним идеалом“.

Закључци

1. ЛКЛ је био изузетна, интересантна, оригинална и значајна личност нашег 19. века као књижевник – приповедач, правник, лекар–научник, први српски неуролог, санитарски потпуковник, ратник, лични лекар Краља Милана Обреновића и дописник Српске краљевске академије.

2. Могао је да буде дописник СКА и као лекар–научник због: 78 стручно-научних радова, „Лазаревићевог знака код ишијаса“, првог описа једног ретког облика Паркинсонове болести у нас и светског пионирства у геронтологији.

3. Својим значајним књижевним и научно–медицинским делом, створеним у посебном породично–друштвеном амбијенту ондашње Србије и „жалом за Лазом“ због преране и окупне смрти која је прекинула једно изузетно стваралаштво и хуманистичко–патриотско деловање, ЛКЛ је оправдано предмет непрекидног великог интересовања културне и медицинске јавности Србије, која у њему види свој посебан идеал.

Литература

1. Димитријевић Б. Научни скуп поводом 160 година од рођења. Др Лаза К. Лазаревић – живот и дело. *Medici. com* 2011; VIII (48): 103.

2. Арновљевић В, Терзин А, Папо И, Стефановић С, Божовић Б, Ристић Ј, Петковић С, Николиш Г, Милин Р, Петровић З, Ракић Љ, Кањух В, Букуров С, Шуловић В, Спужић И, Симић М, Бумбаширевић Ж. Активност и допринос чланова САНУ у развоју медицинске науке. Српска академија наука и уметности и развој науке и уметности у Срба. Београд, изд. САНУ о својој стогодишњици 1886-1986 (књ 2). Књ. 1 Природно-математичке, техничке и медицинске науке, 1989., стр. 269 -360.О ЛКЛ стр. 270.

3. Kanjuh V, Pavlović B. Dr Laza K.Lazarević: književnik – dopisnik Srpske kraljevske akademije, lekar – kliničar i naučnik (Povodom 100-godišnjice smrti). *Med istraživanja* (Beograd) 1991; 24 (1-2): I-XII.

4. Kanjuh V. Patološka anatomija u Srbiji i Crnoj Gori. Istorijat (od početaka u drugoj polovini XIX veka do 1992. godine), razvoj i današnje stanje. *Acta Fac med naiss* 1992; (Suppl. 1): I-XXXIV. О LKL на стр. III.

5. Кањух В, Павловић Б. Лаза К. Лазаревић (1851–1891). САНУ. Биографије и библиографије. Књига IV. II одељ. Одбор за проучавање живота и рада научника у Србији и научника српског порекла. Књига 4. Живот и дело српских научника. Уред М Сарић. Београд, 1998, стр. 1–32. Reprinted English abstr + photo of LKL in Special Edition SASA. Editors: VD Đorđević, D Vitorović, D Marinković. Belgrade, 2006; pp 149–150.

6. Кањух В, Павловић Б. Нова библиографија стручно-научних медицинских радова др Лазе К. Лазаревића (Преглед 78 радова). Глас САНУ, Одељ мед наука, 2002; СССХСІ, књ 46 : 37–51. Енглески апстракт и литература прештампани су у Wikipedia 26. 10. 2011.
7. Kostić SV, Kanjuh V. Laza K. Lazarević (1851–1891). Pioneers in Neurology. *J Neurol* 2002; 249 (7): 944–5.
8. Kanjuh V. Dr Laza Lazarević – lekar–naučnik. U knj. M Ristića i sar. „Reumatologija za praksu sa fizijatrijom u reumatologiji i nekim граничним područjima“. Izd NUB „Ivo Andrić“, Priština. Beograd, 2004, str 21.
9. Марковић Д. Патолози су „лекари лекара“ и „лекари у сенци“ (Разговор са академиком Владимиром Кањухом). Pathologist are „doctors of the doctors“ and „doctors in the shadow“ (Interview with academician Vladimir Kanjuh). У књ. Награда Браћа Карић (In book Karic Brothers Award) 2003. Карић фондација (Karic Foundation). Београд, Публикум, 2004, стр. 101-9. О ЛКЛ стр.106.
10. Marković D. Susreti. Akademik Vladimir Kanjuh. Lekari lekara. *Vojska* 29. 4. 2004; XIII (639): 14–5.
11. Кањух В. Улога медија у популарисању медицине и открића српских истакнутих лекара-научника. На примерима Лазе К. Лазаревића и Ђорђа Јоанновића. Зборник радова са Научног симп. „Медицинска наука, етика и масмедија“. Гл уред. ВТ Јокановић. Изд Акад мед наука СЛД, Огранак за Војводину, Мед фак. Нови Сад, ММVIII, стр.105–17.
12. Кањух В. О животу и раду Лазе К. Лазаревића. Радио Београд 2. Емисија „Соларис“ Др С. Јанковића. Емитована 8. XI 2011. у 9:00.
13. Кањух В. Харизма Лазе К. Лазаревића. Зашто? Доприноси медицинској науци. СОС ТВ канал. Д. Грегорић. Београд, 12. јануар 2012.
14. Тојић П. „Лазини дани 91“. XV пут у Шапцу. „Лекар“ (Информативни лист Српског лекарског друштва), бр. 105-6, стр. 8, март 1992.
15. Димитријевић К. Из старог Београда. Београдске године Лазе Лазаревића. Због учешћа у штрајку великошколаца изгубио стипендију владе. – Прекид студија медицине у Берлину због помоћи у српско-турским ратовима. – Бесплатно лечење и лекови за градску сиротињу. Дневни лист „Политика“, 14. јануар 1991, стр.14.
16. Стевановић К. Лекар и књижевник. Има ли приповетка „Ветар“ Лазе Лазаревића елементе логотерапије? Рак (часопис Друштва Србије за борбу против рака) 2008; 66: 4-6.
17. Стефановић НН. Једна кућа – једна прича. Уби га прејака жена. Дневни лист Политика. 13. јул 2012. dodaci@politika.rs 03.
18. Ђорић МН. Лаза К. Лазаревић – лекар и писац. Медицинско-психолошки оглед. С предговором др М. Дамјановића. Друго измењено и допуњено издање. Ниш, Просвета, 1958.
19. Лешић А, Бумбаширевић М. Лаза К. Лазаревић – књижевник и лекар (1881-1890). Српски архив за целокупно лекарство 2005; (1-2): 106-9.
20. Живојиновић В. Лаза К. Лазаревић, 1851–1891. 100 најзнаменитијих Срба. Председник Редакционог одбора Д. Медаковић. Принцип, Београд и III Јупублик. Нови Сад, 1993, стр. 326-31.

21. Милановић Т. Лазаревић К. Лаза, стр.425. Биографски лексикон. Познати српски лекари (аутор Милена Милановић). Београд, Торонто, 2005.
22. Вуковић Ж. Лаза Лазаревић и његово дело (1851-1890). Веран позиву и пориву. Лист компаније ICN Југославија 1998; XLII (3): 15.
23. Vuković Ž. Sećanje na Lazu K. Lazarevića (1851-1890). Lekari i književnost. Glasnik Zavoda za zaštitu zdravlja, 1998; 71(1-7): 45-8.
24. Вуковић Ж. Српско лекарско друштво 1872-2002. Историографија здравствене заштите. Прилози за историју. Изд.: Аутор. Београд, 2002. О ЛКЛ стр. 8, 50, 133.
25. Vuković Ž. Knjiga o starosti. Izd.: Filip Višnjić. Beograd, 2008.
26. Вуковић Ж. 1915. Савезничке медицинске мисије у Србији. Да не заборавимо. Изд.: Филип Вишњић. Београд, 2009.
27. Milovanović S, Milovanović D. Laza K. Lazarević, pisac, lekar i naučnik. Engrami 2002; 24 (1): 5–10.
28. Миловановић С. Први српски психијатри. Српски архив за целокупно лекарство 2006; 134 (9-10): 457-65. О ЛКЛ стр. 458.
29. Игњатовић М. Лаза К. Лазаревић (1851-1891) – 1. део. Vojnosanit Pregl 2001; 58 (6): 695 – 701.
30. Димитријевић Б. Др Лаза Лазаревић о обмањивању публице лажним лековима. Medici.com 2008; 5 (28): 92 -3.
31. Шуловић В, Павловић Б. Први клиничар у Србији – доктор Лаза К. Лазаревић. Српски архив за целокупно лекарство, 1990; 118 (11-12): 492-6.
32. Šulović V, Pavlović B. Ginekološka praksa dr Laze K. Lazarevića. Zbornik radova Ginekološke nedelje SLD 1990. Beograd, 1990., str. 390-2.
33. Nedok AS. Potpukovnik dr Laza Lazarević – lekar, književnik, ratnik. Vojnosanit Pregl 2011; 68 (12): 1084–7.
34. Igić R. Can outstanding research be done under less than ideal conditions? Einstein J Biol Med 2003; 20: 23–7. About Laza K. Lazarević p. 23.
35. Игић Р. Могу ли се врхунска научна истраживања вршити у субоптималним условима? Српски архив за целокупно лекарство 2004; 132 (9-10): 360-3. О ЛКЛ стр. 360.
36. Јеремић Р. Библиографија српске здравствене књижевности – 1757-1918. Београд, Српско лекарско друштво, 1947.
37. Матић Љ. Библиографија медицинских радова Лазе К. Лазаревића. Српски архив за целокупно лекарство, 1951; 5: 358-62.
38. Kostić V. (gl.ured.). Osnovi neurološkog pregleda. Libri medicorum. Med fak Univ u Beogradu. Beograd, 2011. О „Lazarevićevom znaku“ str. 128.
39. Димитријевић ДТ. Лаза К. Лазаревић као неуролог. Српски архив за целокупно лекарство, 1951; 49 (5): 353-7.
40. Димитријевић ДТ. Питање Lasègue-овог знака. Српски архив за целокупно лекарство, 1952; 50 (11): 1068-72.
41. Димитријевић ДТ. Lasègue sign. Neurology, 1952; 2 (5):453-4.
42. Wartenberg R. Lasègue sign and Kernig sign; historical notes. AMA Arch neurol psychiatry, 1951; 66 (1): 58-60.

43. Wartenberg R. Diagnostic tests on neurology. The Yearbook Publishers Inc. Chicago, 1953.
44. Wartenberg R. Neurology. 1956; 12: 853.
45. Ristić M. Laza K. Lazarević. Medicinski podmladak (Beograd), 1962; 1: 73-80.
46. Радовановић И. Корифеј српске медицине. Наше болнице требало би да носе имена оних који су утемелили нашу медицину. Лични став. Недељник НИИ (Свет здравља), 2011, стр. 24.
47. Ненадовић ММ. (уредник/editor и писац Предговора стр. IX–XVIII и Поговора стр. 297–300). Др Лаза К. Лазаревић. Зборник публикованих радова. 150 година психијатрије у Србији 1861–2011. / Dr. Laza K. Lazarević. Collection of published papers. One hundred and fifty years of psychiatry in Serbia 1861-2011. Издавач/Publisher: Фонд „Др Лаза К. Лазаревић“ за подршку раду, развоју и унапређењу делатности Специјалне болнице за психијатријске болести „Др Лаза Лазаревић“, Београд, Вишеградска 26 / Fund „Dr Laza Lazarević“ To the support of work, development and improvement of activities of Special hospital for mental disorders „Dr Laza Lazarević“, Belgrade, Višegradска 26. Београд, 2011. (77 радова ЛКЛ су прештампани и преведени на енглески језик).
48. Павловић ББ. Доктор Лаза К. Лазаревић у историји српске геронтологије. Српски архив за целокупно лекарство, 1992; 120 (9-10): 313-4.
49. Иванчајић М. Округли сто посвећен развоју геронтолошке мисли и праксе у Србији. Лаза Лазаревић – оснивач српске геријатрије. Глас осигураника 2001; 8. нов., стр. 15.
50. Јовановић-Стојимировић М. Силуете старог Београда. Треће допуњено изд. Просвета. Београд, 2008. Лаза К. Лазаревић и његова мајка, стр.478–81.